

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА БІЛОРУСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ

Ризький договір завершив, в цілому, формування східних кордонів відродженої Польської держави. Однією з найголовніших проблем, з якою довелось мати справу урядам II Речі Посполитої, був виключно строкатий національний склад Польщі. Навіть згідно з офіційними даними перепису 1921 р., більш ніж 30% населення складали неполяки, зокрема біля 4% – білоруси [1, с. 51]. Звичайно, їх становище потребувало правового врегулювання. Цієї проблематики, у контексті висвітлення національного питання у II Речі Посполитій, торкалося чимало як польських, так і білоруських дослідників. Особливо слід наголосити на внеску К. Гомолки [2, с. 179; 3, с. 106–120], Є. Мироновича [4, с. 31–40], істориків з Білорусі – С. Лісовського [5, с. 82–94] та А. Загідуліна [6, с. 31–38]. Проте здебільшого проблеми регулювання правового становища білорусів згадані спеціалісти торкалися побіжно, крізь призму конкретних заходів польських урядів у сфері національної політики. Такий стан речей, з погляду автора, виправдовує необхідність більш ретельного вивчення вказаного питання.

Першим значущим правовим актом, що повинен був регулювати становище національних меншин у II Речі Посполитій, став Малий Версальський Трактат, укладений державами-переможцями з Польщею 28 червня 1919 р. [7, с. 115]. Незважаючи на те, що в той час білоруські та українські землі ще не входили до складу Польської республіки, згодом його умови розповсюдились і на них. Згідно зі статтями трактату, присвяченими становищу національних меншин, поляки мали захищати життя, свободу та майно усіх громадян будь-якої національності, дотримуватися свободи релігійних переконань, використання рідної мови у судових інстанціях, гарантувати право представникам національних меншин обіймати державні посади. Поляки були зобов'язані відкривати національні школи в містах та округах, в яких переважало населення непольської національності [8, с. 242]. Правлячі кола країни вкрай негативно сприйняли даний Трактат, розглядаючи його як спосіб обмеження з боку західних держав національного суверенітету країни. Тому не дивно, що вже тоді виконання Польщею положень Малиого Версальського Трактату виглядало проблематичним.

Конституція II Речі Посполитої, ухвалена 17 березня 1921 р., гарантувала не тільки рівність усіх громадян перед законом і їх захист з боку держави, не беручи до уваги різницю у походженні, мові, расі та релігійній приналежності, але й права національних меншин. Стаття 109 гарантувала меншинам охорону їх народнос-

ті, мови і національних особливостей. 110 стаття наголошувала на вільному праві представників національних меншин створювати релігійні, суспільні установи, навчальні заклади та праві використовувати в них власну мову, дотримуватись своїх релігійних переконань. Незважаючи на переважання у країні римо-католицької конфесії, Конституція в ст. ст. 111 та 114 надавала широкі свободи також іншим віровизнанням, зокрема підкреслюючи неутручання держави в їх внутрішні справи [9, с. 73–77].

Наступного дня після ухвалення Конституції було підписано і Ризький договір. Крім пунктів, що стосувалися встановлення кордону, характеру міждержавних зв'язків Радянської Росії та УРСР з Польщею, сьома стаття гарантувала особам російської, української та білоруської національності, що знаходяться у Польщі, на підставі рівності національностей, усі права, які забезпечують вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів [10, с. 527]. І хоча жоден з цих правових актів не припускав надання національним меншинам територіальної автономії, чітке дотримування задекларованих в них принципів надавало б останнім досить суттєву культурну автономію у рамках II Речі Посполитої. На жаль, на практиці національна політика польських урядів, а особливо дії місцевої адміністрації, ставили під сумнів дієздатність положень, що гарантували права представникам нетитульної нації. Особливо складністю визначалося становище білорусів, які вже протягом 20-х рр., відчували серйозні обмеження у національно-культурній сфері [11, с. 140–149]. У цьому сенсі показовою була ситуація, що склалася навколо вживання білоруської мови.

За часів перебування у прем'єрському кріслі В. Грабського було розроблено низку законодавчих актів, які передбачали можливість використання в адміністративних і судових органах білоруської та української мов. Згодом з'явився і закон «Про організацію шкільної справи для національних меншин у Польщі», ухвалений сеймом 31 липня 1924 р. Він передбачав відкриття білоруських шкіл там, де білоруси становили більш ніж 25% населення і батьки щонайменше 40 дітей будуть вимагати відкриття національної школи. Якщо ж знайдеться навіть 20 дітей, батьки яких будуть виступати за польську школу, навчання повинно відбуватися двома мовами [12, с. 68]. Природно, даний закон ні в якій мірі не переслідував мети збільшення білоруських або українських шкіл. Його метою було створення навчальних закладів, в яких би навчались діти різних національностей, що створювало б передумови для зближення народів, які мешкали на національних околицях II Речі Посполитої. Утраквізація, тобто створення польсько-білоруських шкіл, повинна була слугувати інтеграції суспільства на східних кресах. Крім того, не слід забувати і про те, що завдяки цьому закону поляки намагалися справити позитивне враження

на міжнародну спільноту, переконати її в існуванні достатньої правової бази для захисту прав національних меншин.

Проте на практиці цей закон не виправдав тих сподівань, що пов'язували з ним як представники національних меншин, так і ліберально налаштовані польські політики, зокрема згодом його гостро критикували члени ППС та ПСЛ «Визволення». Недосконалість закону виявилась у тому, що в утраквістичних школах здебільшого викладали вчителі-поляки, які погано знали мову місцевого населення. За таких умов двомовне навчання часто ставало фікцією, що приховувала продовження процесу витискування національних мов із західнобілоруських та західноукраїнських земель.

Ще більш проблемною реалізація даного закону почала виглядати після ухвалення в січні 1925 р. додатків до нього. У них мова йшла про те, що навіть у випадку дотримання всіх зазначених у законі умов відкриття школи з національною мовою навчання вимагало дозволу місцевих польських адміністративних органів влади. Це ставило фактично непереборні перешкоди на шляху місцевого населення, яке бажало навчати дітей рідною мовою. Результатом запровадження закону про мову викладання стало те, що у 1925/26 навчальному році польські школи становили у Білостоцькому воєводстві 99%, Віленському – 94,7%, Новогрудському – 99,5%, Поліському – 98,6% [13, с. 21]. Так само невтішим для білорусів був практичний бік і багатьох інших законодавчих актів, які, на перший погляд, нібито гарантували доволі широкі національно-культурні права меншинам.

З кінця 20-х рр. у керівництві Польської держави все чіткіше стають помітні авторитарні тенденції. Це, безперечно, наклало свій відбиток і на становище національних меншин. У зв'язку з цим слід згадати демарш польської дипломатії на засіданні Ліги Націй 18 вересня 1934 р. Міністр зовнішніх справ Польщі Л. Бек заявив, що до введення в дію загальної та уніфікованої системи захисту прав національних меншин польська сторона відмовляється від дотримання положень Малого Версальського Трактату 1919 р. Інтереси меншин, в свою чергу, будуть регулюватися виключно внутрідержавними правовими актами [14, ф. 1, оп. 1, спр. 275, л. 16]. Не можна сказати, що це докорінно змінило становище національних меншин у Польщі. Умов Трактату, за великим рахунком, ніколи і не дотримувались. Швидше це рішення в черговий раз продемонструвало декларативний характер діяльності Ліги Націй в рішенні національних проблем. Вона і під час «дії» Трактату навіть не розглядала багаточисельні скарги стосовно перманентних порушень з боку польської сторони положень вищезгаданого документа, що надходили від Білоруського парламентського клубу, інших національних організацій [15, с. 76].

Деякі історики пов'язують відмову Польщі від дотримання Малего Версальського Трактату зі вступом у Лігу Націй СРСР [16, с. 232]. У даному випадку це мотивується тим, що Радянський Союз мав змогу винести на міжнародне обговорення ситуацію зі становищем національних меншин у II Речі Посполитій. Втім, не варто забувати, що і поляки могли звернути увагу міжнародної спільноти на антипольську акцію, яка розгорнулася у СРСР. Влітку 1933 р. у Києві було розгромлено Інститут польської культури, на початку 1934 р. органи НКВС «розкрили» терористичну «Польську військову організацію». Це стало сигналом до масових чисток у польських національних районах ім. Ф. Дзержинського та ім. Ю. Мархлевського, що існували на території БРСР і УРСР [17, с. 489]. Тобто, інформація про вступ СРСР у Лігу Націй, можливо, дещо і прискорила рішення польського дипломатичного відомства, але, в будь-якому випадку, не визначила його. Головним фактором тут, на думку автора, все ж таки виступили ті внутрішні зміни у польській державі, які наклали свій відбиток і на формування політики у національному питанні.

Важливим етапом перетворення Польщі в авторитарну країну стало ухвалення в квітні 1935 р. нової редакції Конституції. Вона значно розширювала повноваження виконавчої влади за рахунок законодавчої. Що стосується регулювання становища національних меншин, то Конституція формально не скасовувала відповідних положень, ухвалених у 1921 р. [18, с. 299]. Найбільше обурення представників національних меншин викликали зміни в порядку проведення виборів до сейму і сенату, які вона передбачала. Згідно з ними частина депутатів у багатомандатних округах повинна була обиратися від народності, що перебувала у меншості. Наприклад, у двохмандатному окрузі один посол обирався від народності, що складала меншість, а інший від більшості. Таким чином, відмова від пропорційної системи дозволяла значно скоротити відсоток представництва у сеймі та сенаті депутатів від національних меншин [19, с. 729]. Внаслідок цих змін білоруси виявилися відчутно обмеженими у праві обирати власних представників у законодавчі органи влади, що вплинуло на організацію бойкоту білоруськими національними силами виборчої кампанії 1935 р. У другій половині 30-х рр. правове становище слов'янських меншин, зокрема білорусів, не зазнало істотних змін.

У міжвоєнній Польщі існувала ціла низка нормативно-правових актів, що повинні були регулювати становище національних меншин, які складали третину населення країни. Дотримання проголошених правових норм надавало Польській державі потенційну можливість уникнути конфронтації з представниками нетитульної нації. Проте на практиці політика польських урядів, місцевих органів влади не відповідала тим демократичним прин-

ципам, на яких ґрунтувалась Конституція 1921 р. та інші базові законодавчі акти країни. Декларативний характер багатьох польських законів в повній мірі відчули на собі білоруси, які наприкінці 30-х рр. вже практично не мали власних навчальних закладів, періодичної преси, а будь-які прояви їх національного життя жорстко переслідувалися державою.

Список літератури: 1. Ротшильд Дж. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. К., 2001. 2. Gomolka K. Białorusini w II Rzeczypospolitej // Zeszyty naukowe Politechniki Gdanskiej. Ekonomia. Nr. 31. Gdansk, 1992. 3. Gomolka K. Polityka rządów polskich wobec mniejszości białoruskiej w latach 1918–1939 // BZH. 1995. 4. Mironowicz E. Białorusini w polityce pilsudczyków w latach dwudziestych // BZH. 2005. 5. Лисовский С. Формирование основ национальной политики польских правительств по отношению к белорусскому населению в 1921–1926 гг. // Веснік Брэсцкага універсітэта. Сер. гуманітарных і грамадскіх навук. 2003. № 2. 6. Загідулін А. Нацыянальная палітыка у адносінах да беларусаў у II Рэчы Паспалітай (1921 – 1939 гг.) // БГЧ. 2004. № 10. 7. История Польши / Под ред. Ф. Зуева, А. Манусевича и др. М., 1958. Т. 3. 8. Kumaniecki K. Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty (1912 – styczeń 1924). Warszawa–Kraków, 1924. 9. Конституция Польши 1921 года // В. Н. Дурденевский. Послевоенные конституции Запада. Л., 1924. Ч. I. 10. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. М., 1965. Т. 3. 11. Gomolka K. Białoruskie instytucje kulturalno-oswiatowe w II Rzeczypospolitej // Białoruskie Zeszyty Historyczne (BZH). Białystok, 1998. 12. Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР. Сборник документов и материалов. Мн., 1962. Т. 1. 13. Бабішчэвіч А. Асвета у Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.). Брэст, 2004. 14. Отдел редкой книги и рукописей НАН Беларуси. Ф. 1. 15. Цынкевіч В. Пытанне становішча беларускай нацыянальнай меншасці у Польшчы на міжнароднай арэне у 1921–1939 гг. // Веснік БДУ. Серыя 3. Гісторыя. 2002. № 1. 16. Zarnowski J. Polska a międzynarodowy system ochrony mniejszości 1919–1934 // Studia z najnowszej historii Niemiec i stosunków polsko-niemieckich. Poznań, 1986. 17. Кен О., Рупасов А. Политбюро ЦК ВКП(б) и отношение СССР с западными соседними государствами. Ч. I: 1928 – 1934. С-Пб., 2000. 18. Michowicz W. Problemy mniejszości narodowych // Polska odrodzona 1918–1939. Warszawa, 1988. 19. Zarnowski J. «Lewica sanacyjna» w latach 1935–39 // Przegląd Historyczny (PH). 1958. № 4.

Надійшла до редакції 06.12.07

С. В. Кондратюк

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПРАКТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УНР, ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО, ДИРЕКТОРІЇ

Історія українського парламентаризму в часовому просторі налічує багато років.

У процесі українського державотворення надзвичайно велике значення відіграє парламент як єдиний орган законодавчої влади в державі і виконує своє основне призначення: законодавче регулювання суспільних відносин, прийняття важливих законів, які б відображали волю народу, здійснює контрольні, внутрішньополітичні та зовнішньополітичні функції. У сучасній Україні місце парламенту в системі державної влади визначене в ст. 75 Конституції України. На різних етапах розвитку української